

Wiktoria Łaciuk
(Uniwersytet Wrocławski)

GENEZA ETA I JEJ DZIAŁALNOŚĆ W OKRESIE DYKTATURY GENERAŁA FRANCISCO FRANCO (1952–1973)

ABSTRACT

THE ORIGINS OF ETA AND ITS ACTIVITY DURING GENERAL FRANCISCO FRANCO'S DICTATORSHIP (1952–1973)

In this article, the author analyses the origins and first years of activity of the Basque terrorist group ETA. It includes both the evolution of ETA's ideology and the most important examples of its armed struggle. In order to improve the understanding of the mechanisms behind the founding of this terrorist organization, the first part of the paper contains a brief history of Basque nationalism and an overview of the situation in the region during and soon-after the Spanish Civil War. The main part of the article traces the path the organization took, turning from a student association focused on preserving language and culture to a highly functioning terrorist group capable of carrying out the assassination of admiral Carrero Blanco – the then Prime Minister and dictator's protégé.

KEYWORDS: ETA, terrorism, general Franco

SŁOWA KLUCZOWE: ETA, terroryzm, generał Franco

Słowem wstępu

W 2011 roku ETA wydała swój ostatni komunikat, w którym ogłosiła definitywne zakończenie działań militarnych. W ciągu ponad 50 lat swojej działalności organizacja, uważana przez wielu za jedną z dwóch

największych organizacji terrorystycznych w Europie, wywarła trwałe piętno na krajobrazie politycznym Starego Kontynentu. Jednak dla samej ETA kluczowe wydają się być lata dyktatury generała Francisco Franco, kiedy w toku burzliwych przemian kształtowała się jej tożsamość i metody działania. Te czasy będą też przedmiotem rozważań niniejszej pracy.

Nie obejmie ona jednak całego okresu dyktatury, aż do śmierci Franco w 1975 roku, a jedynie lata 1952–1973. Wybór tych dat nie jest przypadkowy. Na rok 1952 przypada początek działalności studenckiej organizacji *Ekin* – protoplasty i przez wiele lat zaplecza ideowego powstałej w 1959 roku ETA. Zasadne wydaje się więc przedstawienie narodzin baskijskiego radykalizmu u jego korzeni. Jeśli chodzi o datę końcową, w 1973 roku w przygotowanym przez członków ETA zamachu zginął przewidywany następca gen. Franco – admirał Luis Carrero Blanco. Była to jedna z najgłośniejszych, o ile nie najgłośniejsza akcja, wraz z którą nastąpił koniec pewnego etapu. Zamachu dokonała bowiem już w pełni ukształtowana organizacja o jasno określonych metodach działania, reprezentująca radykalnie nacjonalistyczne i umiarkowane lewicowe poglądy. Można nawet przyjąć, że był to pierwszy atak terrorystyczny ETA i zapowiedź tego, co nastąpiło w latach 1975–1980.

Jednak, przed przejściem do omówienia głównego tematu niniejszej analizy, zasadnym wydaje się być przybliżenie sytuacji Basków w przededniu i w pierwszych latach dyktatury. Miała ona bowiem kolosalny wpływ na kształtowanie się pokolenia, które powołało do życia ETA.

Sytuacja Basków w okresie II Republiki i pierwszych latach rządów Franco (1931–1952)

Lata 20. i początek lat 30. XX wieku, pomimo w dużej mierze niesprzyjającego nastawieniu elit rządowych w Madrycie, były w historii Basków okresem wzmożonej aktywności politycznej i kształtowania załączków najważniejszych ruchów separatystycznych. Doszło wówczas do pierwszych podziałów w łonie największej i najstarszej nacjonalistycznej baskijskiej partii – PNV (*Partida Nacionalista Vasco*). Warto tutaj zaznaczyć, że rozbieżności dotyczyły nie tylko kwestii decyzji czy żądać szerokiej autonomii w ramach państwa hiszpańskiego, czy dążyć do utworzenia niepodległej Republiki Baskijskiej. Spornymi były również kwestie: wpływu Kościoła Katolickiego na życie polityczne i ewentualnego jego

ograniczenia, stosunku do imigrantów ekonomicznych z innych części Hiszpanii, ksenofobii i rasizmu¹. Rok 1930² przyniósł również narodziny, rzadkiego w tamtym okresie, lewicowego nacjonalizmu. Powstała wtedy ANV-EAE (*Acción Nacionalista Vasca – Eusko Abertzale Ekintza*) starała się nie tylko dawać wyraz baskijskim dążeniom narodowościowym, ale również reprezentować interesy najniższych grup społecznych, w tym również robotników-imigrantów³.

Upadek dyktatury gen. Miguela Primo de Riveri i powołanie do życia II Republiki Hiszpańskiej w 1931 r. umożliwiły również podjęcie oficjalnych działań w kierunku zmiany statusu Kraju Basków (*Euskal Herria*). PNV podjęło wówczas kilka prób zawiązania koalicji zarówno z zasiadającymi w Kortezach partiami prawicowymi, jak i lewicowymi i, mimo że z różnych powodów nie udało im się nigdy uzyskać poparcia żadnej ze stron, zgłosiło swój projekt statutu autonomicznego⁴. Coraz bardziej wrogie nastawienie rządu w Madrycie i obawy przed represjami pchnęły w połowie lat 30. XX wieku prowincje Nawarra i Araba do wycofania swojego poparcia dla jakichkolwiek dążeń nacjonalistycznych. Nie bez znaczenia w wypadku tych dwóch obszarów pozostawał również fakt, że istniała teoretyczna możliwość zdominowania rządu ewentualnego Kraju Basków przez antyklerykalne, wielkomiejskie partie lewicowe wywodzące się z Bilbao⁵ i San Sebastian⁶. Wszelkie próby bezkrwawego zaspokojenia choć części narodowościowych ambicji Basków zostały jednak na wiele lat porzucone w 1936 wraz z wybuchem wojny domowej i początkiem dyktatury gen. Francisco Franco.

Wydarzenia 19 lipca 1936 roku rozwiąły, od lat i tak tylko iluzoryczną, jedność baskijskich prowincji rozdzierając region wzdłuż już wcześniej rysującego się podziału. Pampeluna i Vitoria, a w raz z nimi cała

---

1 I. Casanova, *ETA 1958–2008: medio siglo de historia*, Txalaparta, Tafalla 2008, s. 17.

2 Część autorów źródeł ANV-AEA szuka już ok. roku 1910, por. R.P. Clark, *The Basques, the Franco Years and Beyond*, University of Nevada Press, Reno 1979.

3 I. Casanova, *ETA 1958–2008...*, *op. cit.*, s. 17.

4 *Ibidem*, s. 17–18.

5 Większość przytaczanych w niniejszej pracy nazw geograficznych posiada swoje Baskijskie odpowiedniki, np. Bilbao – Bilbo, San Sebastian – Donostia. Jednak będę się tutaj posługiwać w miarę możliwości nazwami polskimi, a w razie ich braku nazewnictwem hiszpańskim.

6 R.P. Clark, *The Basques...*, *op. cit.*, s. 52.

Navarra i Araba, opowiedziały się po stronie faszystowskich rebeliantów z generałami Sanjurjo, Mola i Franco na czele, stając tym samym po przeciwnej stronie barykady niż Bilbao i San Sebastian, wraz z Vizcayą i Guipúzcoa, które zdecydowały się poprzeć legalnie wybrany, lewicowy rząd republikański. Należy w tym miejscu od razu wyjaśnić, że o ile za decyzją pierwszych dwóch prowincji stały przede wszystkim względy wspólnej ideologii, o tyle zwolennikami republiki kierował nie wspólny lewicowy front, a obietnica nowo wybranego rządu przyznania Krajowi Basków ograniczonej autonomii⁷. Obietnica spełniona z resztą 1 października 1936 r., kiedy Kortezy uchwałyły Statut Autonomiczny Kraju Basków i usankcjonowały istnienie baskijskiego rządu.

Rebelianci podjęli działania zbrojne przeciwko wiernym Republice prowincjom pod koniec lipca 1936 roku. Celem generała Moli było w pierwszej kolejności zajęcie San Sebastian i odcięcie lądowych dróg komunikacji pomiędzy Vizcayą a Francją⁸. Udało się to osiągnąć w pełni 13 września, kiedy, po ciężkich walkach o kilka mniejszych miast, w tym niemal całkowicie zniszczoną Irúnę, stolica Guipúzcoi poddała się bez jednego wystrzału. Rodząca się dopiero autonomia została pozbawiona praktycznie jakichkolwiek sił zbrojnych zdolnych bronić stolicy – Bilbao. Jednak dzięki bezprecedensowej w historii Basków akcji mobilizacyjnej podjętej przez rząd, a także zakupie nowoczesnej broni, co znamienne, od Niemiec, w ciągu dwóch tygodni od poddania San Sebastian dysponowali oni jedną z największych armii na półwyspie⁹. Baskijskie Siły Zbrojne swój chrzest bojowy przeszły już na początku października 1936 roku, kiedy powstrzymały zwycięski marsz gen. Moli w okolicach miasta Eibar na granicy Vizcaya – Guipúzcoa.

W kolejnych miesiącach wojny domowej poszczególne regiony Hiszpanii pogrążyły się w chaosie, a siły Republiki były w odwrocie. Było tak wszędzie poza Krajem Basków, gdzie rządy sprawowała ukonstytuowana 7 października 1936 r. szeroka koalicja prawicowych (PNV) i lewicowych (ANV-AEA) partii nacjonalistycznych, partii socjalistycznej i komunistów pod przywództwem *lendakari Euskadi* (prezydenta Kraju Basków) i ministra obrony narodowej, nacjonalisty José Antonio de Aguirre. Zdaniem Jamesa Cortady Vizcaya była „najlepiej rządzoną i najmniej

---

7 *Ibidem*, s. 57–59.

8 *Ibidem*, s. 62.

9 *Ibidem*, s. 63.

rewolucyjną częścią Republikańskiej Hiszpanii¹⁰, gdzie nie dopuszczano się zbrodni i okrucieństw czasów wojny, a nawet „udało się uniknąć otwartego konfliktu i utrzymywano przyjazne relacje z komunistami i innymi grupami lewicowymi”¹¹.

Kraj Basków nie był jednak idyllą w państwie ogarniętym wojną. Operacje militarne prowadzone były nieustannie, choć z mniejszym zaangażowaniem po stronie rebeliantów, których głównym celem było przede wszystkim zdobycie obleżonego Madrytu. Bilbao musiało natomiast mierzyć się z niemal nieprzerwaną falą uchodźców z ogarniętych działaniami zbrojnymi prowincji. Kres jakichkolwiek nadziei na powstrzymanie rebeliantów przed zajęciem terytorium Basków i zniesieniem autonomii przyniósł kwiecień 1937 roku. 31 marca ruszyła druga ofensywa generała Moli na Bilbao, w związku z czym w połowie kwietnia Brytyjska Marynarka Wojenna zrezygnowała z ochraniać statków handlowych, które przedostawały się przez blokadę morską do Bilbao. Prawdziwy pokaz siły wojsk gen. Franco nastąpił jednak 26 kwietnia 1937 roku, kiedy niemiecki Legion Kondor podczas nalotu praktycznie zrównał z ziemią Guernicę – miasteczko o niemal sakralnym znaczeniu dla baskijskiej kultury¹². Warto dodać w tym miejscu, że już w trakcie przygotowywania ofensywy w Vizcayi, na początku 1937 r., utworzono, z myślą o przyszłych czystkach politycznych, obozy koncentracyjne. Szacuje się, że do 1940 r., kiedy zostały one oficjalnie rozwiązane, w 66 obozach zostało zarejestrowane ok. 507 tys. Hiszpanów, w tym w wyniku ofensywy w Kraju Basków ponad 106 tys. W większości zostali oni przymusowo wcieleni do armii gen. Franco lub tzw. batalionów pracy, jednak około 20% wszystkich więźniów zostało skazanych na śmierć za zdradę ojczyzny¹³.

Po nieudanych próbach mediacji podjętych zarówno przez włoskiego dyktatora Benito Mussoliniego, jak i Stolicę Apostolską, w połowie lipca 1937 roku Aguirra podjął decyzję o ewakuacji obleżonego Bilbao. Uchodźcy, transportowani w większości pod osłoną Brytyjskiej Marynarki Wojennej, znaleźli schronienie we Francji, Wielkiej Brytanii, Rosji,

10 J.W. Cortada (red.), *Historical dictionary of the Spanish Civil War, 1936–1939*, Greenwood Press, Westport 1982, s. 78.

11 *Ibidem*, s. 78.

12 R.P. Clark, *The Basques...*, *op. cit.*, s. 70.

13 J. Ruiz, *A Spanish Genocide. Reflections on the Francoist Represions after the Spanish Civil War.*, „Contemporary European History”, 2005, t. 14, nr 2, s. 178.

Belgii, a część również w sąsiedniej prowincji Santander. 19 lipca 1937 roku Bilbao zostało zdobyte i, choć wojna trwała do 1939 r., a baskijscy żołnierze walczyli w niej niemal do samego końca, autonomia ich kraju po raz kolejny przestała istnieć. Jednak, jak pisze Robert Clark, „to co nie udało się przez dekadę propagandy Sabino de Arana i Goiri, a nawet całą generacją działania PNV – rozbudzenie świadomości narodowej Basków – generałowie Mola i Franco dali rade osiągnąć w ciągu zaledwie kilku miesięcy”¹⁴.

Bez wątpienia nie sposób nie zgodzić się z Clarkiem, że to w okresie wojny domowej zrodził się współczesny baskijski nacjonalizm. Jednak, choć walka w obronie autonomii pozostawała niesłabnącą inspiracją dla nowych pokoleń, to jednak lata 1939–45 na dobre scementowały baskijskie poczucie wspólnoty i wolę oporu. Beltza (właściwie Emilio Lopez Adan) nazwał czas II Wojny Światowej, a w szczególności niemieckiej okupacji Francji, „czarnymi latami”¹⁵. Aguirre i jego baskijski rząd na wygnaniu byli tylko kolejnymi uchodźcami wojennymi, szukającymi ratunku w tych niewielu miejscach nie zniszczonych jeszcze działaniami zbrojnymi. Nie mieli więc najmniejszych szans uzyskania jakiegokolwiek wsparcia dla rodaków, zwłaszcza w momencie kiedy zwycięstwo państw Osi wydawało się bardziej niż realne. A być może właśnie wtedy bardziej niż kiedykolwiek pomoc była im potrzebna. Dyktatura Franco umacniała swoją władzę, a terror i prześladowania wymierzone w Basków przyjęły niespotykaną nigdy wcześniej ani później skalę. Zakazane było wszystko poczynając od tańców ludowych, na posługiwaniu się językiem baskijskim kończąc. Tłumaczono nawet baskijskie imiona na hiszpański. Skala aresztowań i prześladowań ludności cywilnej była tak duża, że w obronie minimum praw pobratymców interweniował w końcu wywodzący się z Nawarry odłam pro-frankistowskiego ugrupowanie Karlistów¹⁶.

Państwa Osi przegrały jednak wojnę, a faszystowskie dyktatury Półwyspu Iberyjskiego zyskały na krótki czas status swoistych *persona non grata*. Zdaniem Beltzy lata 1945–47 to „złoty okres”, kiedy baskijskie elity na wygnaniu próbowały zwrócić uwagę Aliantów na swój Kraj i zainspirować

¹⁴ R.P. Clark, *The Basques...*, *op. cit.*, s. 76.

¹⁵ E. Lopez Adan ps. „Beltza”, *El nacionalismo vasco en el exilio*, Txalaparta, Tafalla 2008, s. 11.

¹⁶ D. Conversi, *The Basques, the Catalans and Spain. Alternative Routes to Nationalist Mobilisation*, Hurst & Company, Londyn 2000, s. 80–81.

ich wystąpienie przeciwko dyktaturze¹⁷. W 1945 roku udało się utworzyć Baskijski Komitet Konsultacyjny zrzeszający przedstawicieli niemal wszystkich ugrupowań politycznych i związków zawodowych na wygnaniu, a 1 maja 1947 roku działający na terenie Hiszpanii Komitet Oporu zorganizował strajk, w którym wzięło udział blisko 75% wszystkich robotników z regionu Viscaya. Strajk co prawda spotkał się ze zdecydowaną i radykalną reakcją władz, jednak pokazał jak wielkie nadzieje można wiązać w przyszłości z lewicowym baskijskim nacjonalizmem. W tym samym roku na przygranicznych terytoriach zamieszkiwanych przez francuskich Basków rozpoczęło działalność, założone w Holandii, Stowarzyszenie Baskijskich Studentów (*Euzko Ikasle Alkatarsuna* – EIA). Jego działalność, m.in. kolportaż ulotek propagandowych i prasy podziemnej, szybko zaczęła przenikać na pozór szczelną granicę francusko-hiszpańską¹⁸.

Koleje globalnej polityki rozwiły jednak rodzące się na nowo nadzieje Basków. Na lata 1948–52 przypada początek Zimnej Wojny i rehabilitacja gen. Franco przez zachodnie mocarstwa budujące swój blok militarny. W systematyce Balzy okres ten został nazwany „jesienią”¹⁹. Służby specjalne z łatwością zdekonspirowały działalność EIA i w 1951 r. większość członków została albo aresztowana albo zmuszona do emigracji z kraju. Choć Organizacja wyciągnęła z tych wydarzeń cenną lekcję na przyszłość dla siebie i swoich następców, to jednak czasowo straciła możliwość podejmowania jakichkolwiek działań w kraju. W tym samym roku odbył się również strajk generalny w Bilbao. Choć sama akcja protestacyjna zakończyła się ogromnym sukcesem Komitetu Oporu, to jednak reperkusje ze strony rządu w Madrycie przybrały taką skalę, że jego siatka konspiracyjna na terenie całej Hiszpanii została zrujnowana. Na okres ten przypada również, wynikające ze zbliżenia z Franco, wycofanie poparcia mocarstw zachodnich dla przedstawicieli baskijskich władz na emigracji. Zdaniem Conversiego *de facto* dezintegracja najważniejszych ośrodków oporu w kraju, a także osamotnienie na arenie międzynarodowej pozbawiły na początku lat 50. XX wieku wielu baskijskich działaczy, w szczególności nacjonalistów, nadziei na jakikolwiek sukces ich dążeń autonomicznych²⁰.

17 E. Lopez Adan ps. „Beltza”, *El nacionalismo...*, *op. cit.*, s. 11–12.

18 D. Conversi, *The Basques...*, *op. cit.*, s. 81–82.

19 E. Lopez Adan ps. „Beltza”, *El nacionalismo...*, *op. cit.*, s. 12–13.

20 D. Conversi, *The Basques...*, *op. cit.*, s. 83.

Od *Ekin* do ETA – geneza powstania organizacji (1952–1959)

Mimo rozczarowań lat 1948–51, a może właśnie w ich wyniku, grupa studentów dwóch uniwersytetów w Bilbao założyła w roku akademickim 1951/52 nieformalny klub. Pierwotnie ich celem były dyskusje o baskijskie literaturze, historii, polityce i ekonomii²¹. Wiele lat później Txillardegi (właściwie Jose Luis Alvarez Enparantza), jeden z założycieli odłamu grupy z San Sebastian²², stwierdził, że powodem dla którego zaangażował się w działalność grupy był „bez wątpienia patriotyzm. Świadomość, że nasz naród żyje w ucisku, że wolność powinna być najważniejszą rzeczą dla wszystkich Basków, ale także całkowite zdyskredytowanie w naszych oczach władzy centralnej i wizja etnicznego państwa Basków. A poza tym nonkonformizm i chęć przeciwstawienia się pasywnej postawie naszych starych”²³. Podobnie na przyczynę radykalizacji młodych baskijskich nacjonalistów, nazwane przez niego „konfliktem pokoleń”, patrzy Alfonso Pérez-Agote. Píše on, że „dla młodzieży ich bunt miał dwa źródła. Po pierwsze sprzeciwiali się hiszpańskiemu systemowi politycznemu, deprecjonowaniu przez niego wszystkiego co Baskijskie i jego możliwościom upokarzania i wywoływania ciągłej frustracji ich rodziców. Po drugie natomiast buntowali się właśnie przeciwko rodzicom. [...] a w szczególności przeciwko bierności i pasywnej akceptacji sytuacji.”²⁴.

Dla członków grupy niemal od początku jasne było, że żeby osiągnąć jakikolwiek cel nie mogą popełnić błędów swoich poprzedników. Zdaniem Ikera Casavony nowo tworzącą się grupę odróżniały od PNV przede wszystkim dwie rzeczy. W sferze teorii było to „postępowe i świeckie zaplecze ideologiczne projektu”²⁵, natomiast w sferze działań taktycznych „postawa bardziej aktywna i nieustanna praca na rzecz obrony dziedzictwa Kraju Basków”²⁶. Pierwsza próba przyjęcia postawy bardziej

21 I. Casanova, *ETA 1958–2008...*, *op. cit.*, s. 21–22.

22 Według innych autorów przywódca całej grupy. Por. S. Ben-Ami, *Nationalism Between Archaism and Modernity*, „Journal of Contemporary history” 1991, t. 26, nr 3/4.

23 *De Santona a Burgos*. Documentos de formación política escrito por Txillardegi en 1971, cyt. za I. Casanova, *ETA 1958–2008...*, *op. cit.*, s. 21.

24 A. Pérez-Agote, *The Social Roots of Basque Nationalism*, University of Nevada Press, Reno–Las Vegas 2006, s. 90.

25 I. Casanova, *ETA 1958–2008...*, *op. cit.*, s. 21.

26 *Ibidem*.

aktywnej została podjęta już latem 1953 roku, kiedy grupa zdecydowała się wydać pierwszy numer *Ekin* – biuletynu, od którego pochodzi również nazwa formacji. Zawierał on zbiór, powstałych w ciągu ponad roku nieoficjalnych spotkań, prac o historii, kulturze, polityce i ekonomii Kraju Basków, czyli wszystkich tematach kluczowych, zdanie ich autorów, dla ówczesnego baskijskiego nacjonalizmu²⁷.

Ekin starało się uczyć nie tylko na błędach PNV. Również EIA, a bardziej jej tragiczna w skutkach dekonspiracja w 1951, były dla nich swoistym drogowskazem. Dlatego też przez ponad 4 lata swojego istnienia grupa działała całkowicie utajniona. Nie podejmowali żadnych akcji politycznych, nie nawiązywali kontaktów z innymi grupami nacjonalistycznymi, nie przyjmowali praktycznie nowych członków. Jedynym dowodem jej efektywnego funkcjonowania w tym okresie był wydawany nieregularnie biuletyn. *Ekin* zdecydowało się na częściowe ujawnienie przed strukturami PNV dopiero w 1956²⁸ roku, kiedy realne stało się ryzyko całkowitej dekonspiracji²⁹.

Mimo początkowego chłodnego przyjęcia i nieustannych prób podporządkowania sobie młodych intelektualistów przez trzon PNV³⁰, lata 1956–59 przebiegały przeważnie pod znakiem współpracy obydwu środowisk. Już w 1956 r. *Ekin* połączyło się z EGI (*Euzko Gastedi de Interior* – Baskijska Młodzież) – młodzieżówką PNV, tworząc jej postępowe skrzydło³¹. Nie należy się jednak dać zwieść pozorom, że powody dla których twórcy *Ekin* nie zdecydowali się na wstąpienie do PNV w pierwszej kolejności straciły na aktualności. Wręcz przeciwnie – z biegiem czasu zaczęły one zyskiwać na znaczeniu, doprowadzając do coraz wyraźniejszego podziału wewnątrz EGI³².

---

27 *Ibidem*.

28 Opinie różnych autorów w tej kwestii są podzielone. Zdaniem niektórych za moment ujawnienia *Ekin* należy przyjąć rok 1955 i próbę nawiązania pierwszego kontaktu z PNV, zdaniem innych natomiast 1956 r., kiedy podjęto wstępną współpracę i zdekonspirowano przed władzami PNV znaczną część członków grupy. Por. I. Casanova, *ETA 1958–2008...*, *op. cit.*

29 D. Conversi, *The Basques...*, *op. cit.*, s. 84.

30 I. Egaña (red.), *Euskadi eta Askatasuna. Euscal Herria y la Libertad*, seria 1, t. 1., Txalaparta, Tafallo 1993, s. 37.

31 C.L. Irvin, *Militant Nationalism Between Movement and Party in Ireland and the Basque Country*, University of Minnesota Press, Minneapolis–Londyn 1999, s. 67.

32 I. Casanova, *ETA 1958–2008...*, *op. cit.*, s. 22–23.

Już pod koniec 1958 roku jasnym wydawało się, że ideologiczny rozłam w kręgach nacjonalistycznej młodzieży jest tylko kwestią czasu. Zdaniem Cynthii Irvin istniały trzy tzw. punkty zapalne: 1) znaczenie i rola języka baskijskiego, 2) czas i sposób secesji/uzyskania autonomii, 3) kształt baskijskiego społeczeństwa³³. Natomiast według Alfonso Pérez-Agote przyczyny były znacznie bardziej złożone i nie dotyczyły wyłącznie programu polityczne. Źródła rozłamu widział on w czynnikach: 1) *stricte* personalnych, jak młodzieńczy bunt czy potrzeba naprawienia krzywdy; 2) ideologicznych, np. stosunek do imigrantów z innych części Hiszpanii, poglądy na religijność i klerykalizm społeczeństwa Baskijskiego, niechęć do rasizmu i opartej wyłącznie na etniczności definicji Baska; 3) społecznych, w tym przede wszystkim sytuacji robotników i klasy pracującej; 4) kulturowych – dbałość o tożsamość językową, rozwój współczesnej baskijskiej literatury i inne³⁴. Większość autorów pozostaje jednak zgodna, że najważniejszymi czynnikami, które pchnęły działaczy *Ekin* do odłączenia się od EGI i ponownego zejścia do podziemia były sprzeciw wobec bierności i chęć podjęcia konkretnych działań przeciwko reżimowi i hiszpańskiej okupacji Kraju Basków³⁵.

W końcu, w dniu 64 rocznicy założenia Nacjonalistycznej Partii Basków – 31 lipca 1959 roku, założyciele *Ekin* opuścili młodzieżówkę PNV i utworzyli *Euskadi 'ta Askatasuna* (ETA)³⁶. Wraz z nimi szeregi EGI opuściło niemal całe skrzydło postępowe, by w krótkim czasie stać się organizacją, która na zawsze zmieniła polityczny obraz Hiszpanii³⁷.

Od ETA do ETA – kształtowanie się ideologii organizacji w latach 1959–1973

Kiedy w 1959 roku w szeregach EGI nastąpił rozłam, jeden z prominentnych działaczy PNV – Juan Ajuriaguerra określił członków nowo

33 C.L. Irvin, *Militant Nationalism...*, *op. cit.*, s. 68.

34 A. Pérez-Agote, *The Social Roots...*, *op. cit.*, s. 83.

35 Por. I. Casanova, *ETA 1958–2008...*, *op. cit.*; D. Conversi, *The Basques...*, *op. cit.*; A. Perez-Agote, *The Social Roots...*, *op. cit.*; C.L. Irvin, *Militant Nationalism...*, *op. cit.*; R.P. Clark, *The Basques...*, *op. cit.*

36 C.L. Irvin, *Militant Nationalism...*, *op. cit.*, s. 68.

37 D. Conversi, *The Basques...*, *op. cit.*, s. 89–90.

powstałej grupy jako „komunistycznych, ostentacyjnych szubrawców”³⁸. Jednak w jej początkowym stadium ETA była raczej organizacją nacjonalistyczną, religijną i hołdującą tradycyjnym wartościom³⁹.

Pierwotnie program ETA odwoływał się w znacznym stopniu do doktryny Sabino de Arana i Goiri – twórcy współczesnego baskijskiego nacjonalizmu i założyciela PNV. Za jego przykładem uważali oni, że państwo hiszpańskie to wrogi okupant odpowiedzialny, a nawet inicjujący wszelkie problemy dotyczące baskijską społeczność. Jedynym możliwym i akceptowalnym rozwiązaniem była całkowita secesja Kraju Basków wraz z Nawarrą i Arabą, a także przyłączenie trzech baskijskich prowincji znajdujących się na terenie Francji. W tamtym czasie ETA nie skupiała się w ogóle na kwestii społecznej, remedium na wszelkie problemy widząc w powstaniu niepodległej *Euskadi*⁴⁰. Warto jednak zaznaczyć, że od samego początku organizacja odcinała się od, i ich zdaniem rasistowskiego, proponowanego przez Aranę i PNV etnicznego kryterium przynależności do narodu baskijskiego. Tak *Ekin*, jak i ETA zdawały się konsekwentnie stać na stanowisku, że Baskiem jest ten, kto potrafi posługiwać się językiem baskijskim⁴¹.

W sposób formalny założenia programowe ETA zostały przedstawione dopiero trzy lata po założeniu organizacji, kiedy w maju 1962 roku w górskim klasztorze we francuskiej części Kraju Basków⁴² odbył się Pierwszy Generalny Zjazd. W uchwalonym wówczas *Zbiorze Zasad* (*Los Principios*) przywódcy organizacji ogłosili, że jest ona „rewolucyjnym ruchem narodowowyzwoleńczym, powołanym w celu patriotycznego oporu i niezwiązanym z żadną partią czy inną organizacją”⁴³. Powołano wówczas również pierwszy i najważniejszy organ ETA – Komitet Wykonawczy, odpowiedzialny za kierowanie organizacją i wyznaczanie kierunków jej działania pomiędzy Zjazdami⁴⁴.

Drugi Generalny Zjazd ETA odbył się znów we Francji już w marcu 1963 roku. Choć od ogłoszenia *Zbioru Zasad* nie minął nawet rok

38 F. Letamendia ps. „Ortiz”, *Historia de Euskadi*, Ruedo Iberico, Paryż 1975, s. 279.

39 A. Pérez-Agote, *The Social Roots...*, *op. cit.*, s. 85.

40 A. Lecours, *Basque Nationalism and the Spanish State*, University of Nevada Press, Reno–Las Vegas 2007, s. 75.

41 A. Pérez-Agote, *The Social Roots...*, *op. cit.*, s. 84.

42 F. Letamendia ps. „Ortiz”, *Historia...*, *op. cit.*, s. 300.

43 C.L. Irvin, *Militant Nationalism...*, *op. cit.*, s. 70.

44 *Ibidem*.

program organizacji uległ wyraźnym przekształceniom. Jednym z nowych elementów polityki ETA było zaangażowanie w sprawy społeczne, zwłaszcza ochronę praw robotników i klasy pracującej. Jednak przełomową decyzją Drugiego Zjazdu okazało się być nie nadanie organizacji socjalistycznego kierunku, a przyjęcie rewolucyjnych metod działania i podjęcie przygotowań do prowadzenia działań o charakterze militarnym. Reorganizacji uległy wówczas również struktury ETA – utworzono, obok istniejących już filarów politycznego i kulturowego, filary militarny i ekonomiczny, powołano Biuro Polityczne, dokonano również podziału członków grupy na tych, którym organizacja zapewni środki utrzymania, by mogli całkowicie oddać się działaniom rewolucyjnym (*liberadores*) oraz tych, dla których było to zajęcie dodatkowe, obok np. pracy, posługi kapłańskiej czy studiów⁴⁵.

Wydarzenia jesieni 1963 roku, w wyniku których znaczna część przywódców ETA wywodzących się z *Ekin* musiała emigrować z Francji do Belgii, kolejni natomiast, działający w kraju, uciekać za granicę, doprowadziła do swoistej zmiany pokoleniowej w szeregach organizacji⁴⁶. Zdaniem niektórych autorów to właśnie ta zmiana pokoleniowa doprowadziła do przejścia sterów organizacji przez frakcję leninowsko–marksistowską⁴⁷. W trakcie swojego Trzeciego Zjazdu, który odbył się na przełomie marca i kwietnia⁴⁸ 1964 roku, nowi przywódcy organizacji dokonali definitywnego zerwania ze środowiskami PNV⁴⁹. W wyniku obrad powstały również dwa dokumenty o fundamentalnym znaczeniu dla przyszłości ETA⁵⁰. Pierwszym z nich był *List Otwarty do Baskijskich Intelktualistów* (*Carta abierta de ETA a los intelectuales vasco*), w którym w sposób nierozzerwalny połączono sprawy narodowościowe z postulatami socjalnymi. Choć formalnie *List...* skierowany był do baskijskich elit intelektualnych, jasnym było, że pierwszy oficjalny manifest polityczny ETA ukierunkowany był na zjednanie organizacji przychylności klasy średniej i robotników⁵¹. Drugi, pierwotnie niejawni dokument nosił tytuł *Powstanie w Kraju Basków*

---

45 *Ibidem*.

46 *Ibidem*.

47 A. Lecours, *Basque Nationalism...*, *op. cit.*, s. 77.

48 I. Casanova, *ETA 1958–2008...*, *op. cit.*, s. 47.

49 C.L. Irvin, *Militant Nationalism...*, *op. cit.*, s. 71.

50 T. Whitfield, *Endgame for ETA. Elusive Peace in the Basque Country*, Oxford University Press, Nowy Jork 2014, s. 42.

51 C.L. Irvin, *Militant Nationalism...*, *op. cit.*, s. 71.

(*Insurreccion en Euskadi*), a za jego autora powszechnie uważa się Jose Luisa Zalbide⁵². Była to swego rodzaju instrukcja prowadzenia wojny partyzanckiej na wzór ruchów dekolonizacyjnych i wystąpień zbrojnych w krajach Ameryki Łacińskiej. Celem podejmowanych działań miały być nie tylko sukcesy militarne, ale również prowokowanie władz państwowych do kolejnych represji politycznych wymierzonych w baskijskich nacjonalistów, a przede wszystkim w samych członków organizacji. Zgodnie z tą taktyką każdy odwet ze strony państwa zwiększał sympatię do partyzantów wśród ludności cywilnej⁵³. Teresa Whitfield trafnie opisała ten program jako działanie według schematu akcja-represja-akcja⁵⁴.

Czwarty Zjazd odbył się w czerwcu 1965 roku i był pierwszym, który miał miejsce na terenie Hiszpanii. W tym czasie ster rządów organizacji przejęło skrajnie marksistowskie, radykalne skrzydło, nazywane *obreristas*, doprowadzając ETA do „ostrego skrętu w lewo”. Zdaniem tzw. skrzydła kulturalnego oraz skrzydła partyzanckiego podjęte przez nich działania w celu współpracy z ogólnohiszpańskimi organizacjami dążącymi do klasowej rewolucji były zdradą baskijskich ideałów. Spory wewnętrzne toczyły się również o same metody działania. Frakcja partyzancka zarzucała swoim komunistycznym kolegom zbyt bierną postawę i czekanie na rewolucję społeczną, z kolei komuniści oskarżali partyzantów o awanturnictwo. Mimo podjęcia prób reformy wewnętrznej i podzielenia organizacji na cztery grupy zadaniowe – działanie, informowanie, wsparcie zewnętrzne i polityka, konflikty ideologiczny narastał i coraz wyraźniejsze stawało się widmo rozłamu w ETA. Szczególnie uwidoczniło się to jesienią 1966 roku, kiedy, wbrew bojkotowi innych organizacji nacjonalistycznych oraz stanowisku frakcji kulturalnej i partyzanckiej, *obreristas* zalecili członkom grupy wzięcie udziału w wyborach do władz kontrolowanych przez administrację Franco związków zawodowych⁵⁵.

Rozłam przyniósł jednak dopiero Piąty Zjazd, który, podzielony na dwie części, miał miejsce w grudniu 1966 r. i w maju 1967 roku⁵⁶. W trakcie pierwszej części doszło do zawiązania tzw. świętego przymierza

52 Por. I. Casanova, *ETA 1958–2008...*, *op. cit.*; A. Lecours, *Basque Nationalism...*, *op. cit.*

53 W.A. Douglass, J. Zulakai, *On the Interpretation of Terrorist Violence: ETA and the Basque Political Process*, „Comparative Studies in Society and History” 1990, t. 32, nr 2, s. 244–245.

54 T. Whitfield, *Endgame...*, *op. cit.*, s. 41–42.

55 C.L. Irvin, *Militant Nationalism...*, *op. cit.*, s. 72.

56 *Ibidem*.

pomiędzy skrzydłem rewolucyjnym i kulturowym. Przejęli oni stery Komitetu Wykonawczego i wspólnie zdecydowali o usunięciu z szeregów organizacji większość *obreristas*, w tym wszystkich, którzy po Czwartym Zjeździe byli członkami Biura Politycznego i samego Komitetu, oskarżając ich o działanie na szkodę sprawy w związku z wyborami do związków zawodowych⁵⁷. W wyniku tego pierwszego rozłamu doszło do utworzenia ETA-Beri (Nowa ETA), która istniała do sierpnia 1969 roku, kiedy to przekształciła się w MCE (*Movimiento Comunista de España* – Hiszpański Ruch Komunistyczny)⁵⁸. Druga część Piątego Zjazdu przyniosła kolejny, tym razem dobrowolny, rozłam. Pozostali jeszcze w ETA działacze *Ekin*, a wraz z nimi większość członków frakcji kulturalnej, podjęła decyzję o opuszczeniu coraz bardziej militaryzującej się grupy. Założona przez nich organizacja poświęciła się przed wszystkim wydawaniu czasopisma polityczno-kulturalnego *Branka*, od którego z resztą wzięła swoją nazwę⁵⁹. Warto tutaj zaznaczyć, że w późniejszym czasie członkowie *Branka* założyli *Herri Batasuna* – partię uznawaną za polityczne ramię ETA i określaną jako baskijskie *Sinn Féin*. ETA natomiast oficjalnie zaczęła definiować sama siebie jako „baskijski socjalistyczny ruch narodowyzwoleńczy”. Podjęła również, swoją drogą dość udaną, próbę zaangażowania w swoje działania należących do klasy pracującej imigrantów chcących integrować się z baskijskim społeczeństwem, rezygnując tym samym ostatecznie z tzw. etnicznego nacjonalizmu⁶⁰.

Podwójny rozłam, który nastąpił w trakcie Piątego Zjazdu zdołał jednak jedynie na chwilę wyciszyć wewnętrzne spory ideologiczne w organizacji. Tuż po zakończeniu Piątego Zjazdu przywództwo polityczne ETA po raz kolejny przejęli przedstawiciele *obreristas*⁶¹, w związku z czym przywódcy pozostałych frakcji zdecydowali się na utworzenie komitetu centralnego nazwanego Małym Zgromadzeniem (*Biltzar Txikia*). Komitet ten miał czuwać nad przestrzeganiem przez Biuro Polityczne i Komitet Wykonawczy przyjętej linii ideologicznej, a w jego skład weszli, jako najbardziej obiektywni, dawni przywódcy przebywający na wygnaniu.

57 D. Conversi, *The Basques...*, *op. cit.*, s. 97.

58 C.L. Irvin, *Militant Nationalism...*, *op. cit.*, s. 72.

59 D. Conversi, *The Basques...*, *op. cit.*, s. 98.

60 C.L. Irvin, *Militant Nationalism...*, *op. cit.*, s. 72–73.

61 W grudniu 1967 roku frakcja partyzancka i kulturalna pozwoliły na pozostanie w szeregach ETA mniej radykalnym, skłonny do współpracy członkom *obreristas*. Por. C.L. Irvin, *Militant Nationalism...*, *op. cit.*

Członkowie Małego Zgromadzenia nie posiadali realnego wpływu na proces podejmowania decyzji w organizacji, jednak gdyby uznali, że Biuro Polityczne bądź Komitet Wykonawczy działają niezgodnie z powszechnie zaakceptowanymi strategiami i celami, mieli prawo zwołać Nadzwyczajny Generalny Zjazd. Tuż po Piątym Zjeździe podjęto również decyzję o powrocie do czterofilarowej struktury (kultura, polityka, ekonomia, działania zbrojne), do której w 1968 roku dodano tzw. filar robotniczy. Potwierdzono również, porzucony częściowo przez Czwarty Zjazd, plan działania według schematu akcja-reakcja-akcja⁶².

Na przestrzeni lat 1968–1970 ETA podjęła szereg działań zgodnie z przyjętym schematem, prowokując coraz dotkliwsze represje ze strony władz państwowych. Szczególnie bolesne dla organizacji okazały się być aresztowania, w wyniku których w więzieniach bądź na uchodźctwie znalazła się większość jej przywódców. Szacuje się, że w przeciągu niespełna trzech lat ETA straciła dwie generacje liderów. Ci, którzy pozostali zaczęli po raz kolejny kwestionować strategię akcja–reakcja–akcja, argumentując między innymi, że straty w wyniku represji są nieproporcjonalnie większe od łącznych zysków czerpanych tak z akcji, jak i z rosnącej sympatii społecznej. Członkowie ETA związani ze środowiskami robotniczymi podkreślali ponadto, że dotkliwe sankcje spadają również na ludność cywilną, w szczególności na klasę pracującą, co nigdy nie było częścią przyjętej strategii. Jasnym stawało się też powoli, że jej twórcy nie docenili skali reakcji władz, przeceniając jednocześnie możliwość kontrolowania spirali przez ETA⁶³.

W tej atmosferze w czerwcu 1970 roku zwołany został Szósty Generalny Zjazd ETA, który stanął przed dylematami niemal identycznymi jak dwa poprzednie. Czerwone Komórki (*Celulas Rojas*) – skrajnie lewicowa grupa skupiona wokół Komitetu Wykonawczego stanęła na stanowisku, że obecnie ETA i cały baskijski nacjonalizm są zbyt przesiąknięte burżuazyjnym myśleniem, by sprostać oczekiwaniom baskijskiej klasy pracującej. Uważali oni ponadto, że Kraj Basków nie jest w stanie uzyskać niepodległości tak długo, jak długo w Hiszpanii panuje dyktatura. Nawoływali więc do połączenia sił z innymi radykalnymi lewicowymi ugrupowaniami i rozciągnięcia rewolucji na całą Hiszpanię. Pogląd taki spotkał się ze zdecydowanym sprzeciwem przedstawicieli pozostałych frakcji. Nie zdołali

62 C.L. Irvin, *Militant Nationalism...*, *op. cit.*, s. 73.

63 *Ibidem*, s. 74.

oni jednak powtórzyć manewru zastosowanego podczas Piątego Zjazdu i kontrolowany przez *Celulas Rojas* Komitet Wykonawczy wydalili z organizacji przywódców wewnętrznej opozycji. Sytuację starało się naprawić Małe Zgromadzenie. Jednak podjęta przez nich decyzja o wydaleniu z ETA wszystkich, którzy popierają założenia programowe *Celulas Rojas* doprowadziła jedynie do ugruntowania się rozłamu. W ten sposób w połowie 1970 roku w Kraju Basków zaczęły funkcjonować dwie ETA – ETA-V uznająca tylko pięć Generalnych Zjazdów i ETA-VI respektująca również decyzje programowe podjęte podczas Szóstego Zjazdu⁶⁴.

Podział organizacji utrzymywał się przez prawie trzy lata, jednak już pod koniec 1972 roku wyraźnie zaznaczył się spadek popularności ETA-VI angażującej się w tym czasie jedynie w ogólnohiszpańską działalność na rzecz klasowej rewolucji. Wielu jej członków nie było usatysfakcjonowanych, w ich ocenie, bierną postawą *Celulas Rojas*, podczas gdy ETA-V podejmowała nieustannie zbrojne akcje przeciwko reżimowi. Jasnym stawało się, że ETA-VI błędnie oceniła stosunek zaangażowania w walkę klas do zaangażowania w walkę narodowowyzwoleńczą w poglądach swoich zwolenników, których nieustannie traciła. W ten sposób w połowie 1973 roku znacznie uszczuplona liczebnie ETA-VI podjęła decyzję o rozwiązaniu i przyłączeniu do Komunistycznej Ligi Rewolucyjnej (*Liga Comunista Revolucionaria*), a ETA-V ponownie stała się jedyną grupą posługującą się akronimem⁶⁵.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że już w 1970 roku zaczęły rysować się podziały wewnątrz samego ETA-V. Po raz kolejny ujawniły się rozbieżności pomiędzy frakcją kulturalną a partyzancką, doprowadzając do kilku mniejszych rozłamów. Najpoważniejszy jednak okazał się podział wewnątrz samej frakcji partyzanckiej. Spór toczył się przede wszystkim o konieczność i skalę sięgania po akty przemocy. W jego wyniku w 1974 roku wewnątrz ETA nastąpił kolejny rozłam doprowadzając do powstania dwóch frakcji: ETA(pm) – *Político-Militar* oraz ETA(m) – *Militar*. ETA(pm) opowiadała się za ograniczeniem działań zbrojnych i zbalansowaniem ich z legalnymi działaniami politycznymi, podczas gdy ETA(m) dążyła konsekwentnie do eskalacji przemocy⁶⁶. Okoliczności

⁶⁴ *Ibidem*, s. 74–75.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 75–76.

⁶⁶ C.E. Zirakzadeh, *A Rebellious People: Basques, Protests, and Politic*, University of Nevada Press, Reno–Las Vegas 1991, s. 190–195.

i konsekwencji tego rozłamu wykraczają już jednak poza ramy czasowe powyższego opracowania.

Akcja–reakcja–akcja – przegląd najważniejszych wydarzeń związanych z militarną działalnością ETA w latach 1959–1973

Chociaż, jak już zostało przedstawione wyżej, w omawianym okresie ETA niemal nieustannie borykała się z wewnętrznymi sporami i rozłamami, dla osób postronnych stanowiła ona przez cały ten czas homogeniczną, zjednoczoną organizację. Nawet najwięksi jej zwolennicy w większości nie widzieli w toczących ETA konfliktach więcej niż drobnostki czy trzeciorzędnego sporu. Było tak, w znacznej mierze, dlatego że organizacja nieustannie prowadziła jakieś działania. Świat zewnętrzny natomiast nie widział ETA i ETA-Beri, czy ETA-V i ETA-VI, widział jedną ETA angażującą się w zróżnicowany sposób na wielu polach⁶⁷.

Cofając się do samych początków, lata 1959–1961 upłynęły pod znakiem kształtowania się struktur organizacyjnych. Członkowie coraz liczniejszej grupy, nie podejmowali jeszcze wówczas żadnych kontrowersyjnych działań, skupiając się przede wszystkim na pisaniu i dystrybucji pamfletów krytykujących tak rząd w Madrycie, jak i nieudolność PNV, czy broszur z artykułami o języku i kulturze Basków. Za działania bardziej radykalne uważano malowanie na murach nacjonalistycznych hasel czy akronimu grupy⁶⁸. Przemoc pozostawała wówczas jedynie w sferze teorii, a dyskusje na jej temat dotyczyły głównie hipotetycznej sytuacji, w której jakiś członek grupy zostałby przyłapany bądź rozpoznany przez policję, co stwarzałoby bezpośrednie zagrożenie dla niego i jego rodziny⁶⁹.

Pierwsza próba podjęcia zorganizowanej akcji miała miejsce dopiero 18 lipca 1961 roku – w 25 rocznicę wybuchu rebelii gen. Franco. Celem operacji było wykoślenie składów kolejowych, którymi na obchody rocznicy do San Sebastian jechali członkowie Falangi i weterani Wojny Domowej. Ładunki okazały się jednak zbyt słabe by wykośnić pociąg i nikt

67 D. Conversi, *The Basques...*, op. cit., s. 98.

68 A. Lecours, *Basque Nationalism...*, op. cit., s. 79.

69 A. Pérez-Agote, *The Social Roots...*, op. cit., s. 87.

nie odniósł większych obrażeń. Były jednak na tyle duże by wybuchy było odczuwalne, a przede wszystkim słyszalne we wszystkich pociągach, co skłoniło służby wewnętrzne do rozpoczęcia śledztwa w tej sprawie. W jego wyniku aresztowanych, a następnie skazanych na co najmniej 15 lat bezwzględnej pozbawienia wolności zostało ponad 100 członków organizacji. W trakcie śledztwa wobec wielu podejrzanych stosowano niekonwencjonalne metody przesłuchań, w tym tortury. Szacuje się, że w obawie przed represjami, co najmniej 100 innych członków ETA zostało zmuszonych do opuszczenia kraju i szukania azylu za granicą, z czego większość schroniła się we Francji⁷⁰.

W wyniku niepowodzenia ataku na pociągi, a przede wszystkim represji które nastąpiły potem, organizacja na kilka lat ograniczyła podejmowanie otwartych akcji. Jesienią 1963 roku ETA przyłączyła się do strajków robotników, które objęły większość Vizkayi. Jednak represje, które nastąpiły w ich wyniku okazały się być kolejnym ciosem dla organizacji. Znowu znaczna część działaczy została aresztowana bądź zmuszona do emigracji. Natomiast wobec wielu przebywających już na emigracji we Francji została wszczęta procedura deportacyjna, w związku z czym musieli szukać schronienia m.in. w Belgii⁷¹. Kolejną wartą zaznaczenia próbą podjęcia konkretniejszych działań był nieudany napad na bank z września 1965 roku w wyniku którego aresztowano m.in. Jose Luisa Zalbide, a kilku innych przywódców musiało po raz kolejny uciekać za granicę. Choć akcja zakończyła się fiaskiem, a jej konsekwencją było m.in. ostateczne przejęcie steru organizacji przez Paco Iturrioz i jego *obreristas*, zwróciła ona jednak uwagę całej organizacji na coraz bardziej palący problem braku funduszy⁷².

Data otwierającą pierwszy okres nasilonej działalności zbrojnej ETA był 21 kwietnia 1967 roku. Podczas udanego napadu na oddział *Banco Guipuzcoano* w miasteczku Villabona członkowie organizacji ukradli łącznie ok. 1 miliona pesetas⁷³. Do czerwca 1968 roku ETA zorganizowała jeszcze kilka udanych napadów na banki w różnych częściach Kraju Basków prowokując po raz kolejny wzmożoną aktywność służb

70 C.L. Irvin, *Militant Nationalism...*, *op. cit.*, s. 70.

71 D. Conversi, *The Basques...*, *op. cit.*, s. 96.

72 G. Fernandez, *The origins of ETA: between Francoism and democracy, 1958–1981*, [w:] R. Leonisio, F. Molina, D. Muro (red.), *ETA's Terrorist Campaign: From Violence to Politics, 1968–2015*, Routledge, Nowy Jork 2017, s. 24.

73 R.P. Clark, *The Basques...*, *op. cit.*, s. 159.

wewnętrznych i policji. Na tragiczne konsekwencje nie trzeba było długo czekać. 7 czerwca 1968 roku na policyjnej blokadzie został zatrzymany samochód, którym jechało dwóch członków ETA. Wywiązała się strzelanina, podczas której zginął funkcjonariusz *Guardia Civil*⁷⁴, zatrzymanym jednak udało się wymknąć. Ich ucieczka zakończyła się na kolejnej blokadzie, gdzie „Txabi Etxrbarrieta”⁷⁵ został wywleczony z unieruchomionego samochodu i zastrzelony z zimną krwią⁷⁶. Drugi z członków ETA – Iñaki Sarasketa został aresztowany i 28 czerwca skazany na karę śmierci w połączeniu z 58 latami pozbawienia wolności, które zostały mu wcześniej zasądzone zaocznie⁷⁷.

Txabi z dnia na dzień stał się pierwszym męczennikiem ETA, a jego śmierć w ciągu kilku miesięcy przysporzyła organizacji rzeszę nowych członków⁷⁸. Stała się też inspiracją pierwszego zaplanowanego morderstwa politycznego. 2 sierpnia 1968 roku, na progu własnego domu zastrzelony został komisarz Melitón Manzanás – szef policji w San Sebastian znany ze swojej brutalności i zamiłowania do torturowani baskijskich nacjonalistów⁷⁹.

Śmierć komisarza doprowadziła do kolejnej eskalacji brutalności władz państwowych i serii aresztowań na przestrzeni 1969 roku. Wśród zatrzymanych znalazło się 16 działaczy ETA powiązanych w późniejszym śledztwie ze śmiercią Manzanasa. Ich proces, nazwany już wtedy Procesem

---

74 José Ángel Pardines Arcay uznawany jest za pierwszą ofiarę ETA. Jednak w latach 2008–2010 na łamach hiszpańskiej gazety *El País* ukazały się dwa artykuły stawiające odmienną tezę. Ich autorzy twierdzą, że pierwszą ofiarą była Beatriz Urroz – niemowlę, które zginęło 28 czerwca 1960 podczas wybuchu bomby podłożonej na stacji kolejowej w San Sebastian. Por. Ó. Gutiérrez, *El primer día en el que ETA asesinó*, „El País”, 4 czerwca 2008; J. Duva, *La primera víctima de ETA*, „El País”, 31 stycznia 2010.

75 Xabier Etxrbarrieta Ortiz ps. „Txabi” ur. w Bilbao w 1944 roku. Jeden z liderów ETA w latach 1966–67. Przewodniczący prezydium Piątego Generalnego Zjazdu ETA, członek Komitetu Wykonawczego i jeden z twórców Małego Zgromadzenia. Por. L. Bruni, *ETA: historia política de una lucha armada*, t. 1, Txalapart, Tafalla 2006.

76 D. Conversi, *The Basques...*, *op. cit.*, s. 99.

77 L. Bruni, *ETA...*, *op. cit.*, s. 93.

78 R.P. Clark, *The Basque Insurgents: ETA, 1952–1980*, University of Wisconsin Press, Madison 1984, s. 49.

79 W. Anderson, *The ETA: Spain's Basque Terrorists*, The Rosen Publishing Group Inc., Nowy Jork 2003, s. 21–22.

Szesnastki z Burgos, był jednym z najgłośniejszych procesów politycznych frankistowskiej Hiszpanii. Główna rozprawa odbyła się w dniach 3–9 grudnia 1970 roku. Jednak jeszcze zanim oskarżeni zdążyli wejść na salę rozpraw i kolejno przyznać się do działalności w *Euskadi 'ta Askatasuna'*⁸⁰, 2 grudnia ETA porwała Eugena Biehla – Honorowego Konsula RFN w San Sebastian. Porywacze ogłosili, że Biehl zostanie wypuszczony w zamian za łagodniejsze wyroki dla Szesnastki. 22 grudnia, po długich negocjacjach, konsul został uwolniony, komunikaty stron były jednak znacząco odmienne. ETA ogłosiła, że udało się zawrzeć porozumienie w sprawie złagodzenia wyroków dla części Szesnastki, podczas gdy Rządowa Agencja Prasowa potwierdziła jedynie, że rozmowy się odbyły. 28 grudnia sąd ogłosił wyrok – jedna osoba została uniewinniona, 9 skazano na kary od 12 do 62 lat pozbawienia wolności, a 6 otrzymało co najmniej jeden wyrok śmierci. Dwa dni później – 30 grudnia na mocy dekretu generała Franco wszystkie wyroki śmierci zostały zamienione na 30 lat bezwzględного pozbawienia wolności⁸¹.

Po Procesie Szesnastki z Burgos ETA podejmowała regularnie zarówno działania ofensywne, jak i odwetowe. Jedną z głośniejszych akcji było m.in. porwanie w 1972 roku Lorenzo Zabali, etnicznego Baska, przedsiębiorcy i „ciemnizyciela klasy robotniczej”⁸². Jednak najbardziej spektakularna i najważniejsza akcja całego okresu dyktatury, a być może nawet całej działalności ETA, miała miejsce rankiem 20 grudnia 1973 roku, kiedy eksplodował ładunek wybuchowy podłożony w tunelu pod ulicą Claudi Coello w Madrycie. Wybuch był tak silny, że przejeżdżający tamtędy samochód przeleciał ponad dachem Kościoła San Francisco de Borja i wbił się w fasadę znajdującego się po drugiej stronie budynku. Wszyscy pasażerowie zginęli na miejscu. Wśród ofiar, poza kierowcą i kilkoma policjantami, znalazł się również admirał Luis Carrero Blanco – szef rządu i przewidywany następca schorowanego już gen. Francisco Franco. Przedstawiciele ETA przyznali się do zamachu 28 grudnia podczas zaaranżowanej w Bayonne we Francji konferencji prasowej⁸³.

---

⁸⁰ Kilku przyznało się ponadto do działalności rzecz rewolucji socjalistycznej. Żaden z szesnastu oskarżonych nie przyznał się jednak do zamordowania Melitóna Manzana. Por. R.P. Clark, *The Basques...*, *op. cit.*

⁸¹ *Ibidem*, s. 182–187.

⁸² D. Conversi. *The Basques...*, *op. cit.*, s. 105.

⁸³ R.P. Clark, *The Basques...*, *op. cit.*, s. 153.

Podsumowanie

Ciężko nie zgodzić się ze stwierdzeniem, że lata dyktatury Franco były najważniejszym okresem w historii ETA. W tym czasie w sposób najbardziej dynamiczny kształtował się program polityczny organizacji. Do głosu dochodziły różne frakcje reprezentujące całe spektrum poglądów baskijskiego nacjonalizmu, od zwolenników klasycznej myśli Sabino Arany po przedstawicieli ruchów rewolucyjno-marksistowskich. Organizacja wypróbowała wówczas w praktyce również różne metody działania, decydując się w końcu na akcje zbrojne. Dyskusyjnym jest, czy zwrócenie się w kierunku terroryzmu było decyzją słuszną, bez wątplenia wynikała ona jednak z doświadczeń tamtych lat.

Jednak działalność ETA w latach 1959–1973 ukształtowała nie tylko samą organizację. Ogromne zmiany przeszło również społeczeństwo baskijskie, które dzięki ETA zyskało nowe pokolenie bohaterów i męczenników w postaci m.in. Txabiego Etxrbarriety czy Szesnastki z Burgos. Raz jeszcze potwierdziła się jednocząca siła wspólnego cierpienia, kiedy wraz z kolejnymi represjami reżimu ETA zyskiwała tylko na popularności. Zmienił się też baskijski nacjonalizm – członkowie *Euskadi 'ta Askatasuna* wywodzący się z rodzin imigranckich udowodnili, że Baskiem jest nie tylko ten, kto w Kraju Basków się urodził czy posługuje się jego językiem, ale również ten, kto dla niego walczy. W końcu zmieniła się i sama Hiszpania. Najpierw zabójstwo Manzanasa pokazało, że nawet z najbardziej zakorzenionym reżimem da się walczyć, potem w trakcie procesu Szesnastki z Burgos udowodniono, że można reżim zmusić do ustępstw. W końcu ciężko nie zgodzić się ze stwierdzeniem, że śmierć Carrero Blanco ułatwiła w pewien sposób przemiany demokratyczne 1975 roku.

Podsumowując, choć trudno jest pozytywnie oceniać prowadzenie sporów politycznych przy użyciu przemocy, nie sposób zaprzeczyć, że działalność ETA w latach 1959–1973 wywarła nieodwracalny wpływ na późniejsze losy tak Basków jak i całej Hiszpanii.

Bibliografia

Anderson W., *The ETA: Spain's Basque Terrorists*, The Rosen Publishing Group Inc., Nowy Jork 2003.

- Ben-Ami S., *Nationalism Between Archaism and Modernity*, „Journal of Contemporary history”, 1991, t. 26, nr 3/4.
- Bruni L., *ETA: historia política de una lucha armada*, t. 1, Txalapart, Tafalla 2006.
- Casanova I., *ETA 1958–2008: medio siglo de historia*, Txalaparta, Tafalla 2008.
- Clark R.P., *The Basque Insurgents: ETA, 1952–1980*, University of Wisconsin Press, Madison 1984.
- Clark R.P., *The Basques, the Franco Years and Beyond*, University of Nevada Press, Reno 1979.
- Conversi D., *The Basques, the Catalans and Spain. Alternative Routes to Nationalist Mobilisation*, Hurst & Company, Londyn 2000.
- Cortada J.W. (red.), *Historical dictionary of the Spanish Civil War, 1936–1939*, Greenwood Press, Westport 1982.
- Douglass W.A., Zulakai J., *On the Interpretation of Terrorist Violence: ETA and the Basque Political Process*, „Comparative Studies in Society and History” 1990, t. 32, nr 2.
- Duva J., *La primera víctima de ETA*, „El País”, 31 stycznia 2010.
- Egaña I. (red.), *Euskadi eta Askatasuna. Euskal Herria y la Libertad*, serie 1, t. 1, Txalaparta, Tafallo 1993.
- Fernandez G., *The origins of ETA: between Francoism and democracy, 1958–1981*, [w:] Leonisio R., Molina F., Muro D. (red.), *ETA's Terrorist Campaign: From Violence to Politics, 1968–2015*, Routledge, Nowy Jork 2017.
- Gutiérrez Ó., *El primer día en el que ETA asesinó*, „El País”, 4 czerwca 2008.
- Irvin C. L., *Militant Nationalism Between Movement and Party in Ireland and the Basque Country*, University of Minnesota Press, Minneapolis–Londyn 1999.
- Lecours A., *Basque Nationalism and the Spanish State*, University of Nevada Press, Reno–Las Vegas 2007.
- Letamendia F. ps. „Ortiz”, *Historia de Euskadi*, Ruedo Iberico, Paryż 1975.
- Lopez Adan E. ps. „Belza”, *El nacionalismo vasco en el exilio*, Txalaparta, Tafalla 2008.
- Pérez-Agote A., *The Social Roots of Basque Nationalism*, University of Nevada Press, Reno–Las Vegas 2006.
- Ruiz J., *A Spanish Genocide. Reflections on the Francoist Repressions after the Spanish Civil War.*, „Contemporary European History”, 2005, t. 14, nr 2.

Whitfield T., *Endgame for ETA. Elusive Peace in the Basque Country*, Oxford University Press, Nowy Jork 2014.

Zirakzadeh C. E., *A Rebellious People: Basques, Protests, and Politics*, University of Nevada Press, Reno–Las Vegas 1991.